



Δεκατετράπλευρη ελεφάντινη σφραγίδα από το Ταφικό Κτήριο 6 στο Φουρνί.



Σχέδιο της σφραγιστικής επιφάνειας ελεφάντινης σφραγίδας με παραστάσεις ψαριών από τον 3ο Ταφικό Γ στο Φουρνί.



Σφράγισμα με παράσταση ανθρώπινων μορφών από το Ταφικό Κτήριο 18 στο Φουρνί.

ΟΙ ΠΡΟΑΝΑΚΤΟΡΙΚΕΣ ΣΦΡΑΓΙΔΕΣ ΤΩΝ ΑΡΧΑΝΩΝ

Ένας από τους τομείς, στον οποίο η περιοχή των Αρχανών παρουσίασε μεγάλη ανάπτυξη την εποχή του Χαλκού, είναι η σφραγιδογλυφία. Ο ρόλος των σφραγίδων στην καθημερινή διοικητική και εμπορική ζωή δεν έχει ακριβέστατα αποσαφηνιστεί, όμως αναμφίβολα ήταν σπουδαίος. Οι Αρχάνες, ξεκινώντας από την πρώιμη εποχή του Χαλκού έως και την περίοδο της "Μυκηναϊκής" κυριαρχίας, έχουν να επιδείξουν αξιόλογη ανάπτυξη και σ' αυτόν τον τομέα. Οι σφραγίδες που ήλθαν στο φως χρονολογούνται από την Πρωτομινωική ΙΙ περίοδο έως την Υστερομινωική ΙΙΙα. Η συντριπτική τους πλειοψηφία (140 περίπου σφραγίδες) προέρχεται από το νεκροταφείο στο Φουρνί και οι περισσότερες χρονολογούνται στην προανακτορική περίοδο¹.

Αλέξης Καρυτινός
Αρχαιολόγος



Σχέδιο της σφραγιδικής επιφάνειας ελεφάντινης σφραγίδας με παράσταση ακορπίου από το Ταφικό Κτήριο 5 στο Φουρνί.



Ελεφάντινη σφραγίδα με παράσταση αιγώνων από το Ταφικό Κτήριο 6 στο Φουρνί.

Ιδιαίτερα σημαντικό είναι το γεγονός ότι από το Φουρνί προέρχονται τρία σύνολα σφραγίδων της πρώιμης εποχής του Χαλκού, και συγκεκριμένα της ΠΜ Ι από το κατώτερο ταφικό στρώμα του Θολωτού Τάφου Ε, της ΠΜ ΙΙ από τον Θολωτό Τάφο Γ και της ΠΜ Ια από το ανώτερο ταφικό στρώμα του Θολωτού Ε, τα οποία αποτελούν τρία από τα ελάχιστα ασφαλώς χρονολογημένα σύνολα σφραγίδων που έχουμε από τη μινωική Κρήτη². Αυτό το γεγονός αποδεικνύει τη σημαντική θέση που κατέχουν οι σφραγίδες των Αρχαίων στη μινωική σφραγιστολογία.

Στη συνέχεια θα εξεταστούν με χρονολογική σειρά τα σχήματα, τα θέματα και οι ύλες που απα-

ντούν κατά περιόδους στις προανακτορικές σφραγίδες των Αρχαίων, με ιδιαίτερη έμφαση στις θηριομορφικές, στις ιερογλυφικές, στους σκαρεβαίους και γενικά σε όσες μαρτυρούν επαφές με την Ανατολή και την Αίγυπτο. Θα γίνει επίσης αναφορά στη σημασία των σφραγίδων και στα στοιχεία που προσθέτουν γύρω από τις διάφορες ανθρωπίνες δραστηριότητες.

ΠΜ ΙΙ: Στα χρόνια αυτά χρονολογούνται 11 σφραγίδες από το Φουρνί, από τις οποίες 8 βρέθηκαν στο κατώτερο ταφικό στρώμα του Θολωτού Τάφου Ε, και από μία στα Ταφικά Κτήρια 5 και 6 και μία νότια του Ταφικού Κτηρίου 19, με βάση το κλειστό χρονολογημένο σύνολο του Θολωτού Τάφου Ε.

Ως προς τα σχήματα, κυριαρχούν οι τριπλεύρες πρισματικές και οι χονδρικά πυραμιδικές σφραγίδες, υπάρχουν όμως και άλλα σχήματα, όπως το κωνικό ή το κυλινδρικό. Ιδιαίτερα σημαντικές είναι μία θηριομορφική σφραγίδα, που αποτελείται από δύο αντιθετικά διασταυρούμενες προτομές φιδιαίων σε πλαστική συστοर्फή, και μία σφραγίδα σε σχήμα Τ, που φέρει ισχυρή πλαστική ράχη στη μέση της οριζόντιας κεραίας.

Το θεματολόγιο των σφραγιστικών επιφανειών των σφραγίδων αυτών είναι επίσης ποικίλο και ενδιαφέρον. Εκτός από τα ακανόνιστα γραμμικά θέματα, χαρακτηριστικά της περιόδου³, απαντούν κανονικά δικτυωτά, τριγωνικά βυθίσματα, και, το πιο σημαντικό, σπείρα οργανωμένη σε ολοκληρωμένη σύνθεση. Τέλος, ενδιαφέρον παρουσιάζει γραμμικό θέμα, που αποτελείται από δύο μορφές οι οποίες μοιάζουν με ζώα (αίγαγροι). Τα ζώα αποδίδονται εντελώς σχηματικά και φαίνονται να στρέφουν το κεφάλι προς τα πίσω. Σε μία τόσο πρώιμη εποχή, κατά την οποία κυριαρχούν θέματα με απλές, ακανόνιστες εγχαράξεις, η παράσταση των ζώων, έστω και εντελώς σχηματική, δείχνει την πρόοδο της σφραγιστολογίας στις Αρχάνες από πολύ νωρίς.

Το υλικό που χρησιμοποιείται περισσότερο στην κατασκευή σφραγίδων είναι ο στεατίτης (ελαιόχρωμος ή μελανός), και ακολουθεί ο σχιστόλιθος. Υπάρχουν επίσης οστό-ελεφαντόδο-

ντο, ύλη της οποίας η προέλευση χρειάζεται περαιτέρω μελέτη. Ιδιαίτερα για το ελεφαντόδοντο, υποστηρίχθηκε πρόσφατα⁴ ότι μπορεί να προέρχεται από ελέφαντα ή από υποπόταμο. Πάντως η πιθανή ύπαρξη του ελεφαντόδοντου φανερώνει κάποιες πρώιμες επαφές με την Αίγυπτο και την Ανατολή.

ΠΜ ΙΙΙ: Στα Πρωτομινωικά ΙΙΙ χρόνια χρονολογούνται 17 σφραγίδες από το Φουρνί, 9 από το Θολωτό Τάφο Γ, 4 από το χώρο μεταξύ των Ταφικών Κτηρίων 8 και 9, 2 από το Ταφικό Κτήριο 18, 1 από το Ταφικό Κτήριο 5, και 1 από το Ταφικό Κτήριο 12, με βάση το κλειστό χρονολογημένο σύνολο του Θολωτού Τάφου Γ. Οι περισσότερες είναι κυλινδρικές με δύο σφραγιστικές επιφάνειες, υπάρχουν όμως και άλλα σχήματα, όπως κομβιόσχημες και τριπλεύρες. Γενικά παρατηρείται ότι τα ακανόνιστα σχήματα περιορίζονται, και εμφανίζονται άλλα πιο κανονικά, κομβιόσχημα και κυλινδρικά. Ενδιαφέρουσα είναι μία από τις κομβιόσχημες σφραγίδες που φέρει περιτέχνη λαβή. Πρέπει να σημειωθεί η απουσία θηριομορφικών σφραγίδων, που είναι όμως μάλλον τυχαία, αφού αυτές υπάρχουν και στην προηγούμενη ΠΜ ΙΙ και στην επόμενη ΜΜ Ια εποχή.

Όσον αφορά στα σφραγιστικά θέματα, εμφανίζονται τα φυλλοειδή, δικτυωτά, γραμμικά, ψάρια, ρόδακες, πλοχμός, διάγραμμα τρίγωνα και αίγαγροι. Τα γραμμικά θέματα, που κυριαρχούν σε παλαιότερες εποχές, εξακολουθούν να υπάρχουν, αλλά τώρα δημιουργούνται και οργανωμένες συνθέσεις: π.χ. χωρίζονται σε τομείς, που διαγραμματίζονται με διαφορετική φορά, δίνοντας την εντύπωση της συστοर्फής. Σημαντικό είναι το γεγονός της εμφάνισης των φυτικών και των ζωικών θεμάτων. Τετράφυλλα, εξάφυλλα και οκτάφυλλα, ρόδακες και πλοχμός, συνήθως σε συστοर्फή, δείχνουν καθαρά την εξέλιξη στην τέχνη. Η απόδοση των φαρών επίσης δηλώνει την άνεση με την οποία ο καλλιτέχνης αντιμετωπίζει πιο πολύπλοκα θέματα, καθώς και τις καινούργιες αναζητήσεις.

Το υλικό που κυριαρχεί είναι το οστό-ελεφαντόδοντο, δουλεμένο



Ελεφάντινες σφραγίδες από το Ταφικό Κτήριο 9 στο Φουρνί.

με μεγαλύτερη άνεση και καλύτερα αποτελέσματα από την προηγούμενη εποχή. Η αυξημένη χρήση του ελεφαντόδοντου αποτελεί ισχυρή ένδειξη μιας πιο εντατικής επαφής με την Ανατολή και την Αίγυπτο στον εμπορικό τομέα, με ανταλλαγές πρώτων υλών και ίσως κεραμικής και λίθινων αγγείων, όπως έχει υποστηριχθεί⁸.

MM Ia: Στην περίοδο αυτή χρονολογούνται οι περισσότερες σφραγίδες από το Φουρνί. Απ' αυτές 13 προέρχονται από το ανώτερο ταφικό στρώμα του Θολωτού Τάφου Ε, αποτελώντας ένα κλειστό, χρονολογημένο σύνολο, 15 από το Ταφικό Κτήριο 6, ενώ μικρότερος αριθμός σφραγίδων προέρχεται από διάφορα κτήρια και περιοχές του νεκροταφείου. Από το Φουρνί προέρχονται ακόμα 2 σκαρβαίοι και λίγα σφραγίσματα.

Χαρακτηριστική είναι η μεγάλη ποικιλία των σχημάτων. Υπάρχει προτίμηση στο κυλινδρικό σχήμα, αλλά παρατηρούνται επίσης δι-σκοειδείς, κωνικές, κομβιάσχημες σφραγίδες, καθώς και διαφόρων άλλων σχημάτων σε πιο περιορισμένους αριθμούς. Ιδιαίτερο εν-

διαφέρον παρουσιάζουν ένα χάλκινο σφραγιστικό δαχτυλίδι με ελ-λειπτική σφενδόνη και γραμμικό σφραγιστικό θέμα, και μία κυλιν-

δρική ελεφάντινη σφραγίδα, κούφια εσωτερικά, με τις δύο βάσεις του κυλίνδρου να κλείνουν με δύο καπάκια, που προσαρμόζονται



Ελεφάντινη σφραγίδα σε σχήμα μύγας από το Ταφικό Κτήριο 6 στο Φουρνί.

στα τοιχώματα με ελεφάντινα καρφιά. Ίσως η σφραγίδα αυτή να περιείχε μια μαγική ύλη⁶. Επίσης πολύ σημαντική είναι μία δεκατετράπλευρη σφραγίδα –τετραγωνισμένος σφραγιδοκύλινδρος– με αποστρωγγυλεμένες γωνίες και κυλινδρικό στέλεχος με οπή ανάρτησης, η οποία φέρει 14 σφραγιστικές επιφάνειες.

Στην περίοδο αυτή ανήκουν αρκετές θηριομορφικές σφραγίδες από το Φουρνί. Χαρακτηριστική είναι η σφραγίδα σε σχήμα μύγας, από το Ταφικό Κτήριο 6, που πραγματικά ξεχωρίζει ως σύλληψη αλλά και για την τέλεια απόδοση των λεπτομερειών καθώς και την ολοκληρωμένη τέχνη της. Μια άλλη έχει τη μορφή σκυλιού καθισμένου στα πίσω πόδια του, τοποθετημένου πάνω σε μακρόστενη βάση.

Δύο πολύ σημαντικές σφραγίδες προέρχονται από το Ταφικό Κτήριο 9. Η πρώτη έχει σχήμα όρθιας γυναίκας ντυμένης με μακρύ φόρεμα και collar medicis, που φέρει τα χέρια στο στήθος, ενώ η δεύτερη είναι σε σχήμα οκλαζόντος πτηνού πάνω σε αψιδοειδή σφραγιστική επιφάνεια. Οι θηριομορφικές σφραγίδες, εκτός από την εμφανή διακοσμητική τους σημασία, ίσως είχαν και κάποια ιδιαίτερη σημασία σχετική με το συμβολισμό των ζώων και των

δυνάμεων που αυτά αντιπροσώπευαν. Η παρουσία τους σε τόσο μεγάλο αριθμό είναι δηλωτική της ανάπτυξης της τέχνης αλλά και του νεκροταφείου στα MM Ia χρόνια, καθώς και της ανησυχίας των μινωικών καλλιτεχνών στην αναζήτηση νέων πλαστικών μορφών.

Οι δύο σκαραβαίοι, από ελεφαντόδοντο και φαγεντιανή, είναι ενδεικτικοί των σχέσεων με την Αίγυπτο αυτή την περίοδο, ενώ ιδιαίτερα σημαντικές είναι 5 ελεφάντινες σφραγίδες από το Ταφικό Κτήριο 9, που σχετίζονται μεταξύ τους όχι μόνο για την ύλη, αλλά και για το σχήμα, την τεχνική της εγχάραξης και τα σφραγιστικά θέματα, έργα ίσως του ίδιου σφραγιδογλύφου⁷.

Όσον αφορά στα θέματα των σφραγιστικών επιφανειών, υπάρχουν πάντα τα γραμμικά διακοσμητικά θέματα, που είναι όμως λιγότερο γεωμετρικά. Σπείρες, δικτυωτό, διάγραμμα τρίγωνα, κύκλοι, βαθύνσεις, μαιανδροειδή και αρχιτεκτονικά θέματα δείχνουν μια τάση προς πιο διακοσμητική απόδοση. Υπάρχουν επίσης φυτικά θέματα –φυλλοειδή, ρόδακες–, θέματα εμπνευσμένα από το ζωικό κόσμο –πουλιά, διάφορα ζώα–, και για πρώτη φορά ανδρικές μορφές.

Ενδεικτικές είναι δύο σφραγίδες από το Ταφικό Κτήριο 6. Η πρώτη

διακοσμείται με 4 αιγάνους σε στροβιλισμό, που γίνεται πιο έντονος από την ένωση των κεράτων των ζώων μ' έναν κύκλο στη μέση της σφραγιστικής επιφάνειας. Στη δεύτερη σφραγίδα διάγραμμα φύλλα περιβάλλουν τρεις ανθρώπινες καθιστές μορφές, που στροβιλίζονται. Η ανθρώπινη παρουσία σε συνδυασμό με το στροβιλισμό, και η σχετικά λεπτομερής απόδοση, δείχνουν την πρόοδο από την απρόσωπη TIM III περίοδο.

Σημαντική θέση κατέχουν και οι ιερογλυφικές σφραγίδες, φτιαγμένες στην πλειοψηφία τους από ελεφαντόδοντο. Ξεχωρίζει η δεκατετράπλευρη σφραγίδα από το Ταφικό Κτήριο 6, που αναφέρθηκε πιο πάνω, η οποία συνδυάζει τα ιερογλυφικά σημεία με τις εικονιστικές παραστάσεις και τα διακοσμητικά θέματα. Σ' αυτήν παρουσιάζονται μεμονωμένα ιερογλυφικά, όπως το χέρι, το πόδι, το σείστρο, καθώς και συνδυασμοί σουπίας, αγγείου και διπλού πέλεκυ. Το σχήμα και το θέμα αυτής της σφραγίδας σχετίζονται πιθανότατα με τη μαγική-ταλismanική της χρήση. Οι υπόλοιπες ιερογλυφικές σφραγίδες παρουσιάζουν επίσης σύμβολα, όπως το σείστρο, η σουπία, ο διπλός πέλεκυς, η πρόχους. Η περαιτέρω μελέτη αυτών των σφραγίδων μπορεί να προσθέσει νέα στοιχεία στη μελέτη της μινωικής θρησκείας και γραφής.

Ξεχωριστή σημασία έχει ένας σφραγιδοκύλινδρος από το Ταφικό Κτήριο 5. Είναι φτιαγμένος από lapis lazuli, υλικό ανατολικής προέλευσης, και απεικονίζει έναν ιερέα ή βασιλιά, που περπατά προς τα δεξιά κρατώντας μακρύ ραβδί στο δεξί του χέρι και σκήπτρο στο αριστερό. Στο κεφάλι φοράει τουρμπάνι, που καλύπτει το μέτωπο και όλο το πίσω μέρος του κεφαλιού. Το κοντό φόρεμα και το πρόσωπο είναι του τύπου των συριακών και των σφραγίδων από την Ανατολή. Το θέμα συμπληρώνεται με ρόμβους, κύκλους και λοξές γραμμές, που σχηματίζουν αντικόρυφα τρίγωνα και παπυροειδή. Ο εισηγμένος αυτός συριακός σφραγιδοκύλινδρος υποδεικνύει την ύπαρξη εμπορικών σχέσεων μεταξύ Συρίας και Κρήτης⁸.

Κλείνοντας την εξέταση των



Ελεφάντινη σφραγίδα σε σχήμα σκυλιού από το Ταφικό Κτήριο 7 στο Φουρνί.

σφραγιδών της περιόδου, πρέπει να αναφερθεί η μεγάλη ποικιλία που χαρακτηρίζει και τα υλικά κατασκευής τους. Η εκτεταμένη χρήση του ελεφαντόδοντου δείχνει ότι οι μινωίτες καλλιτέχνες έχουν πια αποκτήσει άνεση στη χρήση του. Υπάρχουν επίσης στεατίτης, φαγεντιανή, lapis lazuli, μόλυβδος, μετεωρίτης και ορεία κρύσταλλος, υλικά που κάνουν φανερή την κατάκτηση και σκληρότερων υλών, παράλληλα με τις γνωστές από παλαιότερα μαλακότερες ύλες.

Η εξέταση των παραπάνω επιτρέπει να φθάσει κανείς σε κάποια ασφαλή συμπεράσματα σχετικά με την προανακτορική σφραγιστολογία στις Αρχάνες. Στην πρώτη χαλκοκρατία η σφραγιστολογία στις Αρχάνες φτάνει σε μεγάλη ακμή, καθώς είναι φανερή η ποικιλία και η δημιουργικότητα της πρώιμης αυτής περιόδου.

Οι καλλιτέχνες των Αρχάνων πειραματίζονται από πολύ νωρίς με τα σχήματα, τα θέματα και τα υλικά που χρησιμοποιούσαν. Από τις ακανόνιστες, τρίπλευρες πυραμίδες σφραγίδες προχωρούν σε πιο κανονικά κυλινδρικά σχήματα, χωρίς όμως να ξεχνούν την ποικιλία. Η δημιουργική τους φαντασία δοκιμάζεται σε πιο πολύπλοκα σχήματα, όπως οι θηριομορφικές ή η δεκατετράπλευρη σφραγίδα. Στα θέματα πάλι προχωρούν από τα πιο απλά γραμμικά σε πιο σύνθετα αρχιτεκτονικά, σε παραστάσεις από τον φυτικό και ζωικό κόσμο και σε ανθρωπίνες μορφές. Σταδιακά ο καλλιτέχνης νιώθει πιο σίγουρος και δοκιμάζει πολυπλοκότερες συνθέσεις. Το ίδιο συμβαίνει με τα υλικά. Η πρώτη μεγάλη κατάκτηση είναι η χρήση του ελεφαντόδοντου, στην οποία ο μινωίτης σφραγιστολόγος έχει αποκτήσει μεγάλη ευχέρεια στο τέλος της πρώιμης εποχής του χαλκού. Στη συνέχεια χρησιμοποιεί και άλλα σκληρότερα υλικά, όπως ημιπολύτιμους λίθους.

Όσον αφορά στη χρήση των σφραγιδιών, αυτή ήταν πιθανότατα τριτοδιάστατη. Η σφραγιστική τους σημασία και ο ακριβής ρόλος που είχαν στη διοίκηση και το εμπόριο δεν έχουν αποσαφηνιστεί μέχρι σήμερα. Ήταν αντικείμενα προστά σε όλους η αποτελούσαν προσωπικό σύμβολο των

επικεφαλής των γενών και γενικότερα της διοικητικής πυραμίδας; Η μελέτη του αριθμού των σφραγιδιών σε σχέση με τον αριθμό των νεκρών στους θολωτούς τάφους των Αρχάνων ίσως δώσει κάποιες πληροφορίες γι' αυτό το θέμα. Χωρίς αμφιβολία όμως τα σφραγίσματα σε πήλινα αγγεία είναι ενδεικτικά και πρέπει να συνδεθούν με εμπορικές συναλλαγές ή ανταλλαγές ανάμεσα στους κατοίκους. Η δεύτερη χρήση των σφραγιδιών ήταν πιθανότατα διακοσμητική, ως κοσμητικά και σύμβολα της κοινωνικής θέσης. Οι αναζητήσεις στο σχήμα, το θέμα και το υλικό, οι θηριομορφικές σφραγίδες, τα ποικίλα σχέδια δείχνουν μια προσπάθεια για πιο διακοσμητική και εντυπωσιακή δημιουργία, για σφραγίδες που ξεχωρίζουν. Τέλος, μια ακόμα σημαντική χρήση των σφραγιδιών ήταν η ταλίσμανική-μαγική. Η χρήση των ιερογλυφικών ως διακοσμητικού θέματος και ο πιθανός συμβολικός χαρακτήρας των θηριομορφικών σφραγιδιών συνδέουν αυτές τις σφραγίδες με τη μινωική θρησκεία και ίσως τη λατρεία.

Σημαντικές πληροφορίες αντλούνται από τις σφραγίδες και για τις εμπορικές επαφές της Κρήτης την πρώτη εποχή του Χαλκού. Η μελέτη των σφραγιδιών από τις Αρχάνες, σε σύγκριση με μινωικές σφραγίδες από άλλες περιοχές της Κρήτης αλλά και της κυρίως Ελλάδας, μπορεί να ρίξει φως στις σχέσεις ανάμεσα στις διάφορες περιοχές του νησιού αλλά και με την υπόλοιπη Ελλάδα. Επίσης η χρήση του ελεφαντόδοντου, οι σκαραβαίοι, ο συριακός σφραγιστοκλινδρος υποδεικνύουν επαφές με την Αίγυπτο και την Ανατολή, έστω και σε πρώιμο στάδιο, σποραδικά και όχι τόσο οργανωμένα.

Όλα αυτά αποδεικνύουν τη μεγάλη σημασία των σφραγιδιών και την πληθώρα των πληροφοριών που μπορούν να αντληθούν απ' αυτές. Ιδιαίτερα το σημαντικό corpus σφραγιδιών των Αρχάνων, με τη μεγάλη ποικιλία σχημάτων, θεμάτων και υλικών και τα προβλήματα που θέτει μπορεί να αποτελέσει πηγή πολλών χρήσιμων πληροφοριών. Γιατί είναι φανερό πως οι Αρχάνες στην πρώτη εποχή του Χαλκού απο-

τελούσαν κέντρο με ιδιαίτερη ανάπτυξη στη σφραγιστολογία και με δημιουργίες που ξεχωρίζουν αλλά και αποδεικνύουν τη μεγάλη σημασία του χώρου.

Σημειώσεις

1. Για τη χρονολόγηση των κτηρίων του νεκροταφείου βλ. Γ. και Ε. Σακελλαράκη, *Κρήτη-APXANES*, Αθήνα 1991, 67.
2. Βλ. J. A. Sakellarakis, "Gruppen minoscher Siegel der Voralpzeit aus datierten geschlossenen Funden", *Jahrb. RGZM*, 27, 1980, 6.
3. Οπ.π.
4. Βλ. O. Kryszkowska, "Ivory from hippopotamus tusk in the Aegean Bronze Age", *Antiquity* 58, 1984, 123-5, και "Early Cretan seals: new evidence for the use of bone, ivory and boar's tusk", σε *CMS Beiheft* 3, Berlin 1989, 111-26.
5. Βλ. P. Warren, *Minoan Stone Vases*, Cambridge 1969.
6. Βλ. N. Πλάτων, "Μια σφραγιστική ιδιορρυθμία της προανακτορικής μινωικής περιόδου", σε *Festschrift für F. Matz*, Mainz 1962, 14-18.
7. Γ. και Ε. Σακελλαράκη, *Κρήτη-APXANES*, 1991, 122.
8. V.E.G. Kenna, "Three cylinder seals found in Crete", *Κρητ. Χρον.* 21, 1969, 351-64.

The Prepalatial Seals

A. Karytinos

The Prepalatial seals are counted among the most important finds of the excavation of Archanes and almost all of them come from the cemetery at the Fourni hill. The seal engraving in Archanes reaches its zenith during the Prepalatial years. The variety of decorative subjects (theriomorphic seals, hieroglyphics, flora and fauna representations complemented with human figures), the materials used (ivory, hippopotamus' teeth) and the relations with Egypt and the East prove the blooming of seal engraving during this period.

The seals of Archanes supply a lot of useful information on their triple function, that is sealing, decorative and talismanic, as well as on the commercial relations of Crete with Egypt and the East. It seems that an important seal engraving workshop was operating in Archanes, especially during the Early Bronze Age. Its significance can be estimated today on the basis of the about 140 seal-creations that have survived.